

Slovenija pred ponavljanjem razreda

Aleš Maver

Ko sem izbiral naslov svojega modrovanja, nisem mislil na to, da se bo dobro prilegal aktualnemu kontekstu, saj vsaj v Republiki Sloveniji naše srečanje sovpada s stresnim začetkom novega šolskega leta. Toda občutek ponavljanja že vidnega in vračanja k snovi, ki smo jo nekoč že jemali in bi jo nekako morali že osvojiti in znati, ni od včeraj. Drznem si reči, da že nekaj zadnjih let preveča občutja prenekaterega Slovenke in Slovenca. Mu je pa ravno vse, kar se je zgodilo v letu Gospodovem 2013, dalo dodatnega zagona. Kalvarija vrha tukajšnje Katoliške cerkve v zadnjem mesecu je bila v tem oziru nekakšen začasni finale in nekakšna pika na i.

Miti padajo v prepad

Že prej pa smo se v slovenskem prostoru srečevali z zelo intenzivnimi in nikoli prijetnimi procesi demitizacije, kakršnih v zadnjih dveh desetletjih nismo doživljali. V prepad je zgrmel toliko mitov, da bi skoraj ponovil za pesnikom: »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, ko bi bil povsem prepričan, da v našem kontekstu ne bi zvenel preveč patetično in predvsem, da je s tem verzom scela resno mislil Prešeren sam. Zato bom na začetku svojega izvajanja te besede nekoliko prizemljal in skušal isto vsebino ponazoriti z naslovno pesmijo meni ljubega, čeprav značilno nedodelanega, otrokom namenjenega slovenskega filma *Čisto pravi gusar*. Vse naše pravljice s papirja nam bežijo. Da, morda je to učinkovit opis našega stanja. Seveda s pomembno razliko, da ne bežijo tako, da bi pred nami oživel njihovi junaki, marveč

da se izgubljajo v nepovrat. To pa boli. In da res boli, priča dogajanje zadnjih dvanajstih mesecev vse preveč nazorno.

A prav to, da smo hoteli svojo državo in demokracijo do te mere vztrajno zidati na pravljičah in mitih, nas po mojem mnenju sedaj pošilja nazaj v razred, ki smo ga uradno in formalno že končali. Kot bi se vse svoje šolanje v bistvu vrteli v krogu, sedaj pa smo dospeli nazaj na izhodišče. Naj mi bo v nadaljevanju dovoljeno nanizati nekaj misli o poglavitnih mitih slovenskega prostora, ki so ob tegobah zadnjih let neusmiljeno razpadli, o tem, kako se zdravljenja zaradi njihovega slovesa loteva slovenska družba, nazadnje pa še o bistvenem in najtežjem vprašanju, kako naj bi se položaja lotili, da bi preživeli celo smrt ali dokončni beg svojih priljubljenih pravljič.

Že Cankar jih je poznal

Trdovratnost mitološke in pravljične podstat je na Slovenskem stara stvar. Neločljivo je povezana že z modelom slovenske družbe, ki mu delovno rečimo cankarjanski. Ne zato, ker bi bil Ivan Cankar njegov tvorec, marveč zato, ker je bil kljub temu, da je v svojem življenju kot pravzaprav večina med nami do danes nenačelno velikokrat pristajal na kompromise z njim, njegov najbriljantnejši kritik in avtor njegovega do danes nepreseženega opisa. Njegova diagnoza je relativno preprosta. Ker se je slovenstvo oblikovalo in ohranilo – velikokrat proti pričakovanjem, izpeljanim iz zgodovinskih danosti – ob silovitem pritisku svojega tujega sosedstva, je skepsa

do »tujine«, »tuje učenosti« in »sveta« nekako vgrajena v njegove temelje. Kar je razumljivo in kot obrambni mehanizem edino mogoče. Druga plat medalje, ki je Cankarja bolj zmotila, je, da je ista skepsa, ki je odigrala nenadomestljivo ohranitveno vlogo za Slovence, omogočala in spodbujala specifičen proces nastajanja domačih elit. Cankar slednje v *Kurentu* in drugod dokaj posrečeno imenuje »bojarji«, zanje pa je značilno predvsem to, da jim je slovenski človek v imenu dejstva, da gre za »domače«, »narodne« elite, pripravljen odpustiti precej, če ne skoraj vsega. Zanj je bistvena gotovost, da so vzvodi moči in virov v rokah »naših« ljudi, kako pa ti ljudje z vzvodi krmilijo, ga zanima bistveno manj. Takšno izhodišče se je v zadnjem stoletju po Cankarju izkazalo za odlično gojišče vzgoje za neodgovornost. In prav razpad mita o »domačih« elitah, ki so že zaradi svoje domačnosti porok zdravega razvoja, se kaže danes kot najbolj boleč. Da moramo nazaj v šolo, je predvsem zasloga bankrota cankarjanskega modela slovenske elite, ki je preživel vse siceršnje pretrese 20. stoletja.

Druga, še vedno že v cankarjanski Sloveniji zaobjeta značilnost, ki tvori konstitutivni element slovenske samozaveesti, se napaja iz na moč podobnih izvirov. Stalni utemeljeni občutek ogroženosti v neprijazni in močnejši okolici je narekoval počasno rast mesijanskih prvin v Slovenkinem in Slovenčevem dojemanju samih sebe. Ne le, da sta napake odpustila voditeljem, še na celotno narodno skupnost kot kolektiv sta razširila ide-

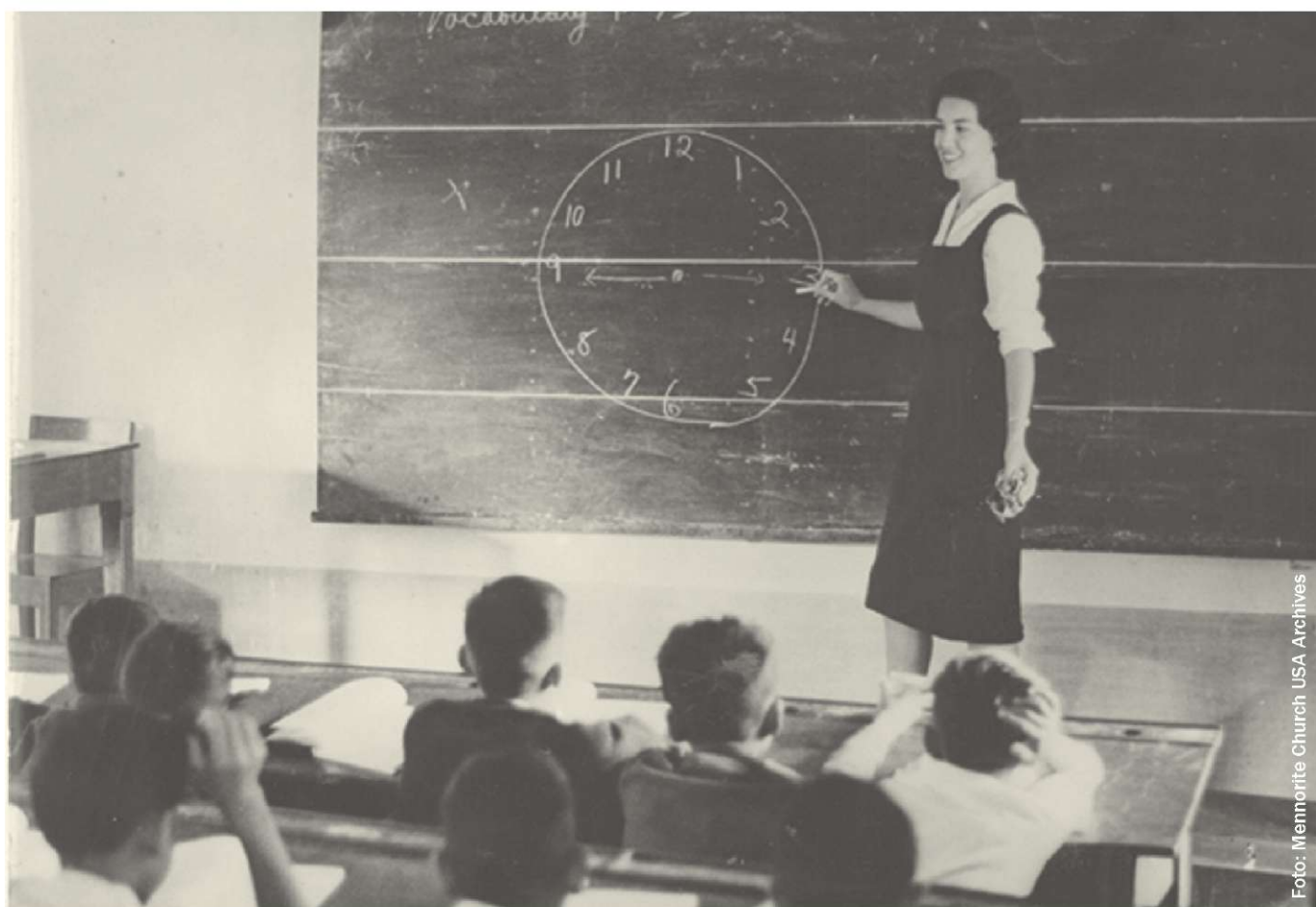

Foto: Mennonite Church USA Archives

jo nezmotljivosti. Da Slovenka in Slovec na nobenem odločilnem razpotju ne zavijeta narobe, je postala dogma. Tudi slovo od nje se ob očitnih razpokah kaže tako rekoč kot nekaj nemogočega.

Opremljen z ničkoliko kovčki cankarjanske prtljage je slovenski prostor dočakal svojo najtemnejšo uro, najprej z razdelitvijo po prvi svetovni vojni, nato pa z izzivom treh totalitarizmov pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej. Na površini je preizkušnjo zmozel. Toda ob dobrih in celo odličnih so v tej uri izstopile tudi njegove najslabše plati. A bi bila njihova manifestacija verjetno manj uničujoča in manj trajna, če se ne bi med- in povojna kalvarija zlila z obema ključnima elementoma predvojne, cankarjan-

ske Slovenije. Če je narodna usoda v rokah narodnih, domačih elit vedno varno spravljena in če te skupaj s svojimi podaniki nikoli zares ne zgrešijo, je predstavljala izkušnja epskega državlanskega spopada med vojno strahotno interpretacijsko težavo. Kako rešiti mita in obnem biti vsaj malo blizu resničnosti?

Srednjeevropska izjema

Zaradi odgovora na omenjeno vprašanje Slovenija bode v oči ne šele od včeraj, marveč tako rekoč od leta 1990. Med obema skrajnima modeloma soočanja s povojno preteklostjo in poti v demokracijo, ki jima recimo »baltski« in »sovjetski«, je za svoje siceršnje okolje že od vsega začetka nenavadno blizu slednje-

mu. Po nekaj drugačnih poskusih čisto na začetku procesov demokratizacije se je zgodovinski in družbeni konsenz na Slovenskem povsem nagnil v prid povojnemu dojemanju slovenskega prostora in povojne politične mitologije. Če so se Latvijci, Litovci, Madžari, Poljaki, Čehi, na svoj način celo Hrvatje in deloma Ukrajinci hitro odločili, da bodo svojo novo skupnostno zgodbo gradili na predvojni izkušnji in nastavkih, takšna možnost pri nas nikdar ni imela resnične perspektive. Deloma se da zadevo pojasniti z drugačnimi, bolj pisanimi zgodovinskimi izhodišči pri bližnjih in daljnih sosedih, čeprav ravno dokaj radikalni latvijski recept, ki je občasno šel celo na škodo znatne ruske manjšine, takšne po-

misleke postavlja pod vprašaj. Verjetne je pa se tako izrazita prevlada povojne politične mitologije v javnem prostoru navezuje na nekaj drugega.

Izoblikovati se je morala, da bi preživel konstitutivni mit slovenstva. V trenutku, ko se je (poznejša) zmagovita stran v epskem spopadu med Slovenci odločila, da kot popolnoma dopustni gradnik v tkivo svojega uspeha vgradi zločin, se je znašla v hudem nasprotju s prejšnjimi mitološkimi predstavami. Seveda je potrebno na tem mestu poudariti, da je bila njena odločitev sprejeta v trenutku, ko je zunanja totalitarna grožnja dosegla nikoli prej videne razsežnosti, česar ne gre nikoli izgubiti izpred oči, kar pa tistih, ki so to odločitev sprejeli, ne razbremenjuje levjega deleža odgovornosti. A v pravljice zaverovani Slovenke in Slovenci so raje sprejeli in še vedno sprejemajo črno-belo mitološko razlago nove »domače« elite, po kateri so za nazaj postala nujna in odpustljiva vsa njena dejanja, medtem ko so vsa dejanja nasprotnikov za nazaj in za naprej obveljala za zavržna. Sprega »cankarjanstva« in povojne mitologije je omogočila hkratno popolno prevlado vojaške logike v javnem diskurzu, po kateri je dejstvo »zmage« hkrati že porok popolne pravilnosti slehernega dejanja v njeni službi in opravičilo za vsak korak, ki vodi v uničenje »sovražnika«.

Dežela neravnovesja

Posledica te mutacije mitov cankarjanske Slovenije je, kot je zdaj razvidno bolj kot nemara pred leti, strahotno neravnovesje v slovenskem javnem prostoru. Nosilec povojne politične mitologije je še naprej prepuščeno določanje temeljnih pojmov zdravega družbenega razvoja, pa najsi gre za vprašanje, kaj je demokracija in kaj je fašizem, kaj je liberalno in

kaj klerikalno, kakšno je pravo in kakšno sprevrženo mesto Katoliške cerkve v javnosti, in tako naprej. Seveda tudi, kaj je resnični »nacionalni interes« in kakšen je za Slovence najprimernejši gospodarski model. Iz tega izvirajoča obotavljivost slovenskih elit in posledično slovenskega prostora glede priznavanja nekaterih temeljnih dejstev in, če hočete, temeljnih civilizacijskih norm in demokratičnih pridobitev bi bila zabavna, če ne bi iz groteske že prešla v tragedijo.

Potemtakem niti ni čudno, da je bil odziv slovenskega človeka na domala samosesutje bistvenih mitov tak, kot je bil. Čeprav so zadnjo »slovensko jesen« mediji tako rekoč v enem zboru (nekaj redkih drugačnih glasov je pod težo te enostranskosti povsem spregledalo resnično obstoječe nezadovoljstvo ljudi v ozadju vsaj mariborskih vstaj) razglašali za nič več in nič manj kot pristno revolucijo, ni domala noben transparent postavljaj pod vprašaj pravljič in mitov. Velikokrat ponovljena zahteva po »zamenjavi vseh elit« se je v praksi hitro razblinila v frazo, namenjeno zamegljevanju dejstva, da je šlo za željo po zamenjavi zgolj določenih predstavnikov elit. V zadnji etapi so dobili protesti celo povsem sovjetski obraz in s tem potrdili strateško usmeritev naše družbe v vsem obdobju po osamosvojitvi in demokratizaciji. Med redke res dobro artikulirane zahteve gibanja sta se nazadnje prebili želji po zamenjavi strankarske demokracije in ponovnem izgonu Katoliške cerkve iz družbene arene. Ker gre za dve izmed redkih področij, kjer so morali nosilci povojne politične mitologije v Sloveniji vsaj nekoliko popustiti, je vsak komentator odveč. Krivdo za sesutje slovenskega gospodarskega modela so na grbo kmalu dobile »sovražne« tuje sile na čelu z za

slovenske razmere neustreznim kapitalizmom, Evropsko unijo in ZDA. Vera v pota in stranpota domačih bojarjev pri upravljanju z narodnim bogastvom je na koncu ostala enako neomajna kot v svetu Cankarjevih dram.

Če omenjamo Katoliško cerkev in njeno vlogo v družbeni areni, mora vsaj za njeno hierarhijo, pa tudi za številne katoličane v slovenskem prostoru veljati, da niso spremenjenih razmer izkoristili nič bolje kot družba v celoti. Iskrene želje, da bi se soočili z miti in pravljičami, h katerih genezi so v preteklosti marsikaj prispevali, so izpuhtele, naslanjanje na tiste sile, ki so spričo povojnega monopola obdržale realno moč, pa je večino časa potekalo nemoteno ne glede na deklarativne izjave.

Tudi tukaj se je razbil mit

To je prispevalo k ohranjanju podobe sovražnika in ključnega kulturnobojnega mita o katolištvu kot najmočnejši zaviralni sili zdravega razvoja farovža rešenege slovenstva, kar naj bi mu omogočila revolucija. Na čereh vsesplošnega razbijanja mitov se je sicer razbil tudi konstitutivni mit dobršnega dela katoliške skupnosti na Slovenskem, češ da bo ekonomska podstat, ki je po vojni umanjala, dovolj za delanje čudežev in preobrazbo družbe. Pokazalo pa se je tudi, da katoliška skupnost ne idejno, ne organizacijsko in ne kadrovske ne more biti več nosilka procesa očiščevanja prostora, tako obremenjenega z neravnotežjem in prevlado povojne politične mitologije. Povedano kajpak ne pomeni, da je zaradi tega razbremenjena sleherne odgovornosti. Kje pa.

Katoličani, ki sta jih notranji razdor, začet vsaj že v prvih desetletjih 20. stoletja, in medvojna in povojna katastrofa

Težko je reči, ali je občutje krize na Slovenskem že doseglo tisto stopnjo, ko bi bili za izhod Slovenke in Slovenci pripravljeni pritisniti celo na tipko resetiranja mesijanskih pravljicnih predstav o herojskem slovenstvu, ki ne pozna napak.

iz odločilnega spremenili v marginalnega igralca na javni sceni, še vedno lahko prevesijo tehniko stran od »sovjetske« Slovenije. A pogoj za to je dosledno slovo od mitologije. V zadnjih dveh desetletjih je bilo z njo preprosto sklenjenih preveč kompromisov in preveč je bilo strahu, da bi z drugačnim razumevanjem nekaterih temeljnih civilizacijskih pojmov bodli v oči. Pastoralni pomislek, ki je bil pri mnogih iskreno v ozadju, češ da bi si s postavljanjem povojne politične mitologije in njenih aksiomov pod vprašaj zaprli pot do dobršnega dela Slovencev, je lahko pri »ponavljanju razreda« celo koristen. Dejstvo je namreč, da bo treba ob nujnem odpravljanju mitoloških predstav nekoč v prihodnosti najti način, kako sočasno ne pohoditi ljudi iz tega prostora, ki so nanje tako ali drugače navezani. Morda bo z razblinjenjem lastnega mita katoliška skupnost v prihodnje tudi vsaj za odtenek manj istovetna s sebi pripisano vlogo v tradicionalnem kulturnobojnem imaginariju.

Civilna logika v povojih

Sopomenka za prej opisani, k človeku usmerjeni pristop je civilna logika, ki bi morala že davno prevzeti mesto vojaške v našem javnem prostoru in diskurzu. Razvoj je v zadnjih dvajsetih letih žal telkel prej v obratno smer, zaradi česar je po petindvajsetih letih demokratičnih prizadevanj zlahka nastal občutek, da se je vrtiljak zgolj vrnil na izhodišče. V vojaški logiki pač ni prostora ne za dvom o pravilnosti lastnega cilja ne za človeški obraz nasprotnika, saj bi sicer obračun z

njim postal neznosen. Vzorčni zahodno-nemški model soočanja s preteklostjo je vzorčen prav zaradi tega, ker dosledno postavlja v ospredje žrtev-običajnega človeka, dosledno pa sesuva kult voja-ka-heroja, borca za pravo stvar. Seveda niti ta model ni nastal iz notranje nuje, pač pa pod težo zunanjih okoliščin. Kot vemo, je bil prvotni nemški odziv na sesutje dolgo uječkanih mitov povezan s katastrofalnim zdrsom v totalitarizem. Težko je reči, ali je občutje krize na Slovenskem že doseglo tisto stopnjo, ko bi bili za izhod Slovenke in Slovenci pripravljeni pritisniti celo na tipko resetiranja mesijanskih pravljicnih predstav o herojskem slovenstvu, ki ne pozna napak, in pripustiti v areno Slovenca-navadnega človeka, zmotljivega, a dragocenega. Za kaj takega je seveda najprej potrebno priznanje, da ležijo korenine naših trenutnih težav nekje veliko globlje v preteklosti, kot bi si želeli. Prav prepričanje, da je njeno breme količina, ki jo lahko zanemarimo, je po mojem globokem prepričanju položaj precej otežilo in se izkazalo za mit, vsaj tako trdovraten, kot so ostali, obravnavani v tem prispevku. Seveda pa se ga ne bo dalo razgraditi s tekmovanjem konkurenčnih zgodovinskih ikonografij v obnebu vojaške logike, marveč zgolj z doslednim prepuščanjem javnega prostora civilni.

Zaključna herezija

Naj sklenem z opozorilom na roman *Jugoslavija, moja dežela* Gorana Vojnovića. Sam sem, ko ga še nisem prebral, njegovo ovenčanje s tako rekoč najvišjo slo-

vensko literarno nagrado razumel kot provokacijo in še en dokaz neravnovesja v našem kulturnem prostoru; najbrž je bila sama nagrada tudi mišljena tako. Toda avtor – kljub temu, da v romanu skoraj ni likov Slovencev, ki bi bili ljudje iz mesa in krvi, ne pa odlički nekega kalupa – govori o enem od bistvenih problemov sedanjega slovenstva.

Kako sprejeti to, da je nekdo, ki te kot otroka ni nikoli udaril, ti vedno kupil figurico in jo prodajalcu radodarno preplačal, v nekem drugem življenju zakrivil nepredstavljive stvari, ob katerih zaledeni kri? Kako to povezati? Kako jasno odkloniti njegov zločin in ga imeti še naprej rad v tistem, kar o njem govori osebna izkušnja? V bistvu je to vprašanje, na katerega mora ob poslavljanju od mitov še marsikdo v našem prostoru odgovoriti na osebno, kot skupnost pa se moramo s tem soočiti na kolektivni ravni. Doslej je bila formula preprosta: resnično izkušnjo smo stilizirali v kolektivno pravljico in zanjo žrtvovali prenekaterega posameznika, ker nismo znali delovati v svetu, kjer očetje niso tudi heroji. *Jugoslavija, moja dežela* seveda ne ponudi recepta, ker ga bržkone niti ni moč ponuditi, a jasno pokaže vsaj to, da lahko prvo preživi brez drugega. Toda za to spoznanje moramo miselno najprej postati civilisti. ■

Besedilo je bilo prebrano septembra letos kot zaključno predavanje 48. študijskih dni Draga na Opčinah pri Trstu.

Prvič je bilo objavljeno na spletnem portalu Časnik.